

Argonauts of West Africa. Migration, Citizenship and Kinship Dynamics in a Changing Europe

A. Andrikopoulos

Apostolos Andrikopoulos

Argonauts of West Africa:

migration, citizenship and kinship dynamics in a changing Europe

Samenvatting

Dit boek gaat over de nieuwe en vaak experimentele manieren waarop West-Afrikaanse migranten in Nederland verwantschap gebruiken voor internationale mobiliteit en hun zoektocht naar werkgelegenheid en een legale verblijfsstatus. In de sociale wetenschappen en politieke filosofie heeft men vaak aangenomen, dat de opkomst en groeiende invloed van de staat de maatschappelijke betekenis van verwantschap en de rol daarvan in politieke en maatschappelijke verwickelingen zou beperken. Uit deze studie blijkt dat juist de steeds intensievere interventies van de staat - met name de nieuwe maatregelen om greep te krijgen op grensoverschrijdende mobiliteit, toegang tot de arbeidsmarkt en staatsburgerschap - nieuwe inspanningen van migranten in gang hebben gezet om verwantschapsrelaties te mobiliseren en zelfs te creëren, teneinde voet aan de grond te krijgen in nieuwe leefomgevingen. Brede veranderingen, zoals de Europese economische crisis in 2009 en de toenemende aanwezigheid in Nederland van migranten uit Zuid- en Oost-Europa, hebben geleid tot nieuwe manieren waarop West-Afrikaanse migranten verwantschapsnetwerken vormen. Verwantschap, een klassiek antropologisch onderwerp, blijkt verrassend relevant te zijn voor het begrijpen van de strijd van migranten om hun *agency* te behouden in het licht van toenemende externe druk. Maar deze nieuwe context suggereert ook een kritische beoordeling van de bestaande benaderingen van verwantschap zoals die in de klassieke antropologie ontwikkeld zijn. De inventiviteit van migranten in hun gebruik van verwantschap toont hoe belangrijk het is om aandacht te besteden aan de dynamiek en de flexibiliteit van verwantschap, zoals een nieuwe generatie wetenschappers die zich met dit onderwerp bezighoudt bepleit. Maar minstens even belangrijk is aandacht te besteden aan ongelijkheid, als aanvulling op de gebruikelijke tendens ook in recente benaderingen om verwantschap allereerst met wederkerigheid te verbinden.

In dit proefschrift wordt onderzocht hoe West-Afrikaanse migranten met een preciaire verblijfsstatus verwantschapsrelaties mobiliseren en creëren (met name met “broers” en “zussen”), om identiteitsdocumenten te verkrijgen, zoals visa, werkvergunningen,

verblijfsvergunningen en paspoorten. Met deze documenten kunnen zij reizen, werken en legaal in Europa verblijven. Meer specifiek gaat het onderzoek over de rol van verwantschap voor West-Afrikaanse migranten bij het omzeilen van een restrictief migratiebeleid en grenscontroles: het verwerven van toegang tot de steeds strikter gereguleerde Nederlandse arbeidsmarkt en van een legale verblijfplaats in Nederland. Daarbij richt het boek zich op de wisselwerking tussen burgerschap en verwantschap. Het onderzoekt verwantschap als een proces in een context van ongelijke toegang tot burgerschap en de daarvoor benodigde bewijsmiddelen, zoals identiteitsdocumenten. Het doel van deze studie is om zo de rol van burgerlijke ongelijkheid te analyseren voor de vorming, de uitbreiding en mogelijk ook de terugloop van verwantschap en verwantschapsrelaties. Welke invloed heeft de ongelijke toegang tot staatsburgerschap (burgerlijke ongelijkheid) op de nieuwe dynamiek van sociale relaties die West-Afrikaanse migranten in Amsterdam ensceneren in termen van verwantschap?

Meer in het algemeen stelt dit boek dat het verkennen van de relatie tussen verwantschap en ongelijkheid, zoals ongelijke toegang tot staatsburgerschap en andere staatsinstellingen, analytisch en theoretisch vruchtbaar en urgent is. Door te tonen hoe door de staat gecreëerde ongelijkheid invloed heeft op nieuwe vormen van sociale samenwerking en hoe dit het belang van verwantschapsrelaties kan doen toenemen, draagt dit boek bij aan reeds langer in gang gezette pogingen om de dyadische tegenstelling tussen traditionele en moderne samenlevingen te re-conceptualiseren. Doel is de aanname te ontcrachten dat alleen in traditionele samenlevingen verwantschap het sociale, politieke en economische leven bepaalt, terwijl het in moderne samenlevingen los zou staan van politieke en economische activiteiten.

Het eerste empirische hoofdstuk van dit boek, hoofdstuk twee, onderzoekt de dichotomie tussen moderniteit en traditie en de veronderstelling dat verwantschap een institutie is in traditionele samenlevingen die bij de opkomst van de staat zijn belang verliest. Deze dichotomie lag ten grondslag aan het antropologisch debat over *'personhood'* (de status van een persoon) en met name aan het onderscheid tussen de westerse autonome *'individual'* en noties van de persoon in andere ("niet-westerse") culturen als samengesteld door meerdere relaties *'dividual'* (deelbaar). Dit hoofdstuk gaat kritisch in op het debat over *'dividualisme'* en *'individualisme'* als grondslag voor verschillende types van maatschappelijk leven in moderne en traditionele samenlevingen. Een sleutelmoment in de overgang van het ene type persoonlijkheid naar het andere vond volgens Marcel Mauss plaats in het oude Rome met de institutionalisering van het burgerschap, die de persoon als juridische entiteit, als

rechtspersoon, grondvestte. Met andere woorden, het sociale contract tussen de burger en de staat, als een gecentraliseerde vorm van gezag, bevrijdde het individu van zijn afhankelijkheid van anderen. Hoewel dit argument plausibel lijkt, wijst hoofdstuk 2 erop dat burgerschap niet alleen een instelling is die inclusief werkt door rechten toe te kennen aan diegenen die burger zijn. Burgerschap sluit ook uit, omdat het niet-leden moet buitensluiten om rechten en bescherming aan de eigen burgers reliëf te verlenen. Dit hoofdstuk onderzoekt het effect van de uitsluitende kant van het burgerschap op de vorming van *personhood*. Om dit te doen, volgt het de uiterst ingewikkelde inspanningen van een arme Ghanese migrant, Jason, om toegang te krijgen tot het rijkere deel van deze wereld. Uiteindelijk slaagt hij er in dit doel te bereiken door zich in te laten met ‘identiteitsfraude’, of wat ik liever ‘niet-wettige identiteitsvervaardiging’ noem. In zijn reis naar Europa, die door vele landen in Afrika en Azië voerde, gebruikte Jason verschillende identiteitsdocumenten van verschillende nationaliteiten; soms slaagde hij erin grensautoriteiten te overtuigen dat hij de legitieme houder van deze documenten was, en soms ook niet.

Hoofdstuk drie onderzoekt één oplossing voor ongeautoriseerde migranten om werk te vinden en in Nederland te wonen: de identiteitsdocumenten van andere *lookalike* migranten lenen en onder hun naam werk zoeken. De relaties tussen documentleners en –uitleners worden door beide partijen in termen van broers en zusters beschreven. De etnografische voorbeelden laten zien dat het reguleren van toegang tot schaarse middelen in zeer wisselvallige en ongelijke uitgangssituaties een stabiele uitdrukking vereist die vertrouwen creëert. Het beroep op naaste familieverwantschap onder documentverleners en -leners in Amsterdam impliceert een gevoel van verplichting, waardoor het opzeggen van zulke overeenkomsten moeilijker wordt. Om deze betrekkingen zo’n vertrouwenwekkende betekenis te geven moeten zij enerzijds positief voorgesteld worden, in een taal van steun en solidariteit, maar vereisen zij anderzijds zo’n mate van onbuigzaamheid, dat de verplichtingen die voortvloeien uit deze relaties niet zomaar kunnen worden weggewimpeld. In dit hoofdstuk ga ik de discussie aan met post-Schneider-benaderingen van verwantschap als *relatedness* (Carsten) en *mutuality of being* (een bestaan in wederzijdsheid - Sahlins). Het blijkt dat het lenen van identiteit resulteert in intersubjectieve participatie die inderdaad kan worden voorgesteld *mutuality of being* en *relatedness*. Deze intersubjectieve participatie wordt echter niet altijd als erg aangenaam ervaren door migranten die zich bezighouden met het lenen van een identiteit. Carstens’ conceptualisering van verwantschap heeft meer aandacht voor machtsongelijkheid tussen familieleden, Sahlins benadrukt eerder het delen en de wederkerigheid, die mensen dichter bij elkaar te brengt en deel laat nemen aan elkaars

bestaan. Het gevaar is dat zo de donkere kant van verwantschap veronachtzaamd wordt. Het etnografisch materiaal in dit hoofdstuk laat zien dat de intimiteit die het lenen van een identiteit met zich meebrengt ook gepaard gaat met angst en onzekerheid. In plaats van te vragen wat verwantschap is – zoals veel wetenschappers hebben gedaan, daartoe aangezet door Schneiders kritiek op verwantschapsstudies - onderzoekt dit hoofdstuk wat verwantschap doet, en hóe het dit doet.

In de sociale wetenschappen werden verwantschap en burgerschap als twee verschillende onderwerpen bestudeerd dankzij het gangbare idee dat de staat verwantschap verving als modus van politieke organisatie en als een mechanisme voor de herverdeling van middelen. De algemene stelling van dit boek is dat de uitsluitende aspecten van de staat - een intrinsieke eigenschap van iedere notie van burgerschap - nieuwe condities heeft geschapen voor een verdere ontplooiing van verwantschap. Hoofdstuk vier laat zien dat het steeds uitsluitender wordende Nederlandse migratiebeleid directe consequenties had voor ideeën over een trans-Atlantische verwantschap, als uitgedrukt in een taal van broederschap (*'black brotherhood'*), tussen Afrikaanse migranten met een precair verblijfsstatuut en Afro-Caraïbische Nederlanders met formele burgerschapsrechten. Duidelijk is dat veranderingen in wetgeving de uitwisselingen tussen deze twee groepen steeds problematischer maakten en bij voorbeeld directe consequenties hadden voor de huwelijkspraktijken tussen Afro-Caraïbische Nederlanders en Afrikaanse migranten. Dit hoofdstuk onderzoekt de bredere implicaties van de uitwisselingen tussen de twee groepen en hun beroep op een gedeelde afkomst. Als verwantschap iets is, dat niet gegeven is, maar wordt gecreëerd, zoals een nieuwere generatie verwantschapsonderzoekers beweert, moet ook de mogelijkheid onderzocht worden dat verwantschap ongedaan gemaakt wordt. Procesanalyses van nieuwe verwantschapsstudies hebben zich voornamelijk gericht op het creëren van verwantschap en hebben tot op zekere hoogte aan het ongedaan maken van verwantschap voorbijgezien. De etnografische analyse van dit hoofdstuk draagt bij tot het bestuderen van verwantschap als een proces en laat zien hoe verwantschap tussen Afrikanen en Afro-Caraïbische Nederlanders wordt gecreëerd en ongedaan gemaakt binnen de context van wijzigingen in wettelijke belemmeringen voor migratie. Om deze reden is het hoofdstuk opgebouwd rond twee uitgebreide etnografische casussen van Afrikaanse / Caraïbische koppels in verschillende perioden. Niet alleen wordt gekeken hoe de wet hun intieme leven reguleerde maar ook gaat het om de gevolgen daarvan voor hun conceptualisatie van hun herkomst. Succes en mislukking van deze twee huwelijken suggereren dat de uitwisselingsrelaties tussen Afrikanen en Afro-Caraïbische Nederlanders essentieel zijn voor het proces waarin trans-Atlantische verwantschap wordt gevormd en

verbroken. Het is echter misleidend om alleen te kijken naar materiële omstandigheden. Dit hoofdstuk laat ook zien dat het proces van trans-Atlantische verwantschap beïnvloed kan worden door andere factoren, zoals de politiek van de slavernijherdenking in Nederland en Ghana. Ook zijn andere vormen van verwantschap in Nederland ontstaan, bij voorbeeld in de Pinkstergemeenten in Amsterdam. Bovendien leidde het feit dat de burgerschapsvoorrechten van Caraïbische Nederlanders van minder waarde werden voor Afrikaanse immigranten ertoe dat deze laatsten andere vormen van verwantschap en samenwerking gingen verkennen om te kunnen overleven in Nederland.

Het laatste empirische hoofdstuk zet deze lijn voort met een onderzoek naar de verschuiving in de huwelijkspraktijken van West-Afrikaanse migranten, met name van Nigerianen, van het kiezen voor Nederlandse burgers met verschillende etnische achtergronden als echtgenotes, naar een keuze van echtgenotes met een Europees staatsburgerschap uit de periferie van Europa. Ten eerste geeft het hoofdstuk aan waarom een huwelijk van een migrant met een EU-burger gemakkelijker toegang biedt tot legaliteit dan een huwelijk met een Nederlandse burger in Nederland. De EU wil door middel van de rechten die het aan mobiele EU-burgers en hun familieleden verleent van het EU-burgerschap een instelling maken die een gemeenschap van EU-burgers creëert, in plaats van alleen een gemeenschappelijke Europese markt te vergemakkelijken. De vraag die centraal staat in dit hoofdstuk is waarom West-Afrikaanse migranten dan een bijzondere voorkeur hebben voor echtgenotes uit de Europese periferie en niet willekeurig welke EU-burger. Dit hoofdstuk gaat over de verschillende uitwisselingen die plaatsvinden in deze huwelijken en bestudeert zo hoe emoties, geld, openbare voorzieningen en seksueel genot er circuleren. Het laat zien dat West-Afrikaanse migranten huwelijken met vrouwen uit de periferie van Europa prefereren omdat deze zich als werkende migranten in een structureel soortgelijke positie in de Nederlandse samenleving bevinden. De relaties binnen zulke gemengde huwelijken hebben altijd een sterk asymmetrisch karakter, maar met partners uit de periferie zal de uitwisseling van middelen, geld, emoties en seksueel genot eerder leiden tot een wederkerige afhankelijkheid.

Door te onderzoeken hoe West-Afrikaanse migranten steunen op verwantschap om de onzekerheden van hun juridische status te overwinnen, wil ik het dilemma overstijgen om migranten ofwel als slachtoffers van structurele ongelijkheid te zien, ofwel als actieve agenten die behendig laveren tussen voortdurende veranderingen. Verwantschap biedt uitkomst in de omgang met institutionele structuren van ongelijkheid in burgerschap. Maar de onvoorspelbare dynamiek van verwantschap, vooral in een context van extreme ongelijkheid,

kan moeilijker te controleren blijken dan verwacht. In een breder perspectief is de oude antropologische fascinatie voor verwantschap - misschien nogal onverwacht - zeer relevant voor het begrijpen van hedendaagse problemen van migratie, waarbij burgerschap een instelling van uitsluiting wordt, in plaats van gelijkheid. Deze eigentijdse relevantie vereist echter een nieuwe oriëntatie, die verwantschap als een dynamisch proces bestudeert, dat zich constant aanpast aan veranderende contexten. In deze zin kunnen de nieuwe ontwikkelingen ook helpen om opnieuw na te denken over wat verwantschap is. Maar in plaats van een normatief antwoord te zoeken, geef ik er in dit boek de voorkeur aan te onderzoeken waar verwantschap toe in staat is en hoe het dit bereikt. Dit doe ik door de helden en heldinnen van dit boek, de Argonauten van West-Afrika, te volgen en niet alleen aandacht te geven aan hun woorden, maar ook aan hun daden. De nadruk op wat verwantschap in de praktijk betekent, relativeert het glanzende fineer van wederkerigheid en solidariteit, en werpt licht op schaduwzijden, die meestentijds worden veronachtzaamd in de normatieve uitspraken van zowel migranten als onderzoekers van verwantschap.